

УДК 908(477.43-21):7.072.2(477)(092)Дяченко

Анатолій Щербань,
доктор культурології,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри історії,
музеєзнавства та пам'яткознавства
Харківської державної академії культури

Діяльність М. М. Дяченка в Кам'янці-Подільському

Ключові слова: Михайло Дяченко, український художник, педагог, громадський діяч, Кам'янець-Подільський.

Михайло Михайлович Дяченко, український художник, педагог і громадський діяч, що лишив помітний слід у дослідженні українського гончарства та архітектури, підготував перший український навчальний посібник з орнаментознавства (на жаль, не опублікований). Але його здобутки після завершення активного періоду діяльності були незаслужено забутими. Лише останніми роками біографія, науковий та творчий доробок почала поступово оприлюднюються.

У даній статті вперше, на основі численних архівних матеріалів і публікацій у періодиці початку ХХ століття, висвітлено діяльність Михайла Дяченка часів проживання в Кам'янці-Подільському.

Михайло Дяченко народився 2 жовтня 1882 року в с. Бурти Канівського повіту Київської губернії (нині – Шполянський район Черкаської області) в родині дрібного службовця (вихідця з селянського середовища) та доньки сільського вчителя. Професійну освіту отримав у Києві. 1902 року закінчив Київське реальне училище. Тоді ж вступив до Київського політехнічного інституту, де провчився півтора року. Через нестатки був вимушений тимчасово («так думалося тоді») полишити навчання, щоб «заробити грошенят» для закінчення інституту. Для цього у 1904–1907 навчальних роках працював учителем російської мови в «міській 2 класовій» та «приватній однокласовій» школах м. Старокостянтинів (Волинська губернія). Після звільнення обійняв учительську посаду в м. Кам'янець-Подільському, де мешкав до 1917 року.

Діяльність М. Дяченка на новому місці почалася з «Камянець-Подільської Художньої школи» (така назва фігурує в усіх автобіографіях) – однієї з небагатьох на той час існуючих на теренах сучасної території України художніх шкіл. Цей заклад, був засно-

ваний відомим живописцем і громадським діячем Вячеславом Розвадовським 1905 року і очолюваний ним до кінця 1908 року.

У документах значиться, що Михайло Дяченко працював у цьому закладі упродовж 1907–1909 (1910) рр. [Особовий листок, Особовий листок]. В 1907–1908 роках викладав креслення та математику [Особовий листок], у 1908–1909 роках керував «практичними роботами по малярству» [Особовий листок]. В одній з автобіографій М. Дяченко написав, що він також керував «виробничою артілью з учнів школи» [заява 22 листопада 1929]. Одночасно з роботою, Дяченко навчався в цьому закладі. Його прізвище фігурує в списку учнів, котрі зверталися до Імператорської академії мистецтв з метою збереження класів і залишення Розвадовського на посаді директора закладу. Зокрема в листі від 03.11.1908 року серед сигнатур «приходящих» учнів міститься його підпис, а в телеграмі від 24.01.1909 року позначене прізвище [Овчаренко, с. 397–398]. До речі, серед учнів школи саме Михайло Дяченко в подальшому найбільш реалізувався як художник, тому вивчення його подальшої діяльності відкриває широкі можливості для аналізу ефективності її діяльності.

Зважаючи на наявні дані є підстави для висунення гіпотези про те, що Михайло Дяченко може бути зафіксованим на одному з групових фото, пов'язаних з діяльністю школи. На більшості збережених знімків справді на чільних місцях показано досі не ідентифікованого чоловіка з пишною шевелюрою. На одному він сидить поряд з В. Розвадовським [Овчаренко, с. 79]. На іншому – працює за мольбертом на передньому плані [Овчаренко, с. 77]. На третьому – стоїть ззаду по центру, спостерігаючи разом з В. Розвадовським за роботою учнів [Овчаренко, с. 86]. Вважаю, що з великою ймовірністю це може бути саме М. Дяченко. На підтвердження наведу фрагмент неатрибутованої фотографії, що експонується в Черкаському обласному краєзнавчому музеї, де зображено молодого чоловіка схожої зовнішності, одягненого в форму, ідентичну притаманній студентам Київського Політехнічного інституту початку ХХ століття. Але до кінця довести цю гіпотезу вдасться лише після віднайдення точно атрибутованих фотознімків Михайла Дяченка.

З 1909 року Михайло Дяченко почав публікуватися в київській періодиці. Спершу було оприлюднено віньєтку до вірша М. Підгірянки «Вечір» (в «Українській хаті», 1909 № 5). Через рік побачила світ стаття «Про народню виставку картин» (у «Раді»). 1911 року

митець опублікував тези доповіді на Всеросійському з'їзді художників у Петербурзі, що засвідчують глибоке розуміння ним проблем тогочасної системи художнього виховання мас. Запропонована Дяченком програма викладання малювання в навчальних закладах, за оцінкою невідомого коментатора тез «уповні узгоджується з сучасними поглядами на мету та завдання цього навчання». Митець наголошував на необхідності реформування художньої освіти, викликаній «повним художнім невіглаством російського суспільства, з інтелігентськими колами включно», коли «більшість російських художників, не знаходячи опори в суспільстві» мають «сумну долю», багато талановитих людей гинуть». Очевидно, дані песимістичні настрої щодо оточуючої дійсності певною мірою відображали досвід молодого митця, котрий потрапив після ідеальних умов художнього зростання, створених під час навчання, у реальний світ.

Після завершення роботи в Кам'янець-Подільській художній школі упродовж шести з половиною років (друга половина 1910 – початок 1917 р.) Михайло Дяченко керував власною малярською студією [Особовий листок], розташованою в будинку Островського (Підзамче) і активно поринув у громадську діяльність. Зокрема, 14 лютого 1911 року в приміщенні «Художньо-ремісничої майстерні» (бувша «школа мальовнича Розвадовського») відбулося засідання нової ради Кам'янець-Подільського «Общества изящных искусств» (діяло, очолене керівником майстерні М. Ф. Роотом в 1910–1911 роках), на якому обмірковувалися питання про організацію виставки місцевих художників. Михайло Дяченко став секретарем нової ради товариства. Досить швидко організована, виставка відбулася з 24 квітня по 22 травня. На ній експонувалося 6 живописних робіт молодого художника на українську тематику («Богдан по дорозі в Кодак», «Думка дівчини на могилі чумацькій», «Полісун – вовчий бог», «Дівчина», «Поле бойовища», «Катерина»), 162 малюнки з писанок, 29 скомпонованих з писанкового орнаменту узорів вишивок. Дописувач київської газети «Рада», котрий підписався як А. Б. (цей криптонім використовував Андрій Іллч Жук, котрий на той час мешкав у Львові і був активним дописувачем «Ради») всі роботи Дяченка охарактеризував як «надзвичайно цікаві, як з етнографічного так і з художнього боку», хоча «чогось особливого трудно було б сподіватися, взявши на увагу одірваність Кам'янця од культурних центрів, а також і те, що трохі не всі експоненти» малювали «лиш «в вільні од служби часи»».

Висловлювався жаль, що такі роботи можуть «залишитися в альбомі художника, а не будуть видані хоча б картками». Майже одразу після цього 6 графічних творів – 4 ілюстрації до поезій Тараса Шевченка («Катерина поглядає – нема та нема...», «Катерина: прости мені, мій братику», «Сотник: то вусами страшеними», «Тополя: «Іди, доню!» – каже мати...») та 2 – до «Дум на смерть Шевченка» («Ніч, як ворон», «Літа, квилить...») – було видано листівками у Кам'янець-Подільських видавництвах «Дністер» і Свято-Троїцького братства, та київському «Час» (третина (10) з вищезгаданих ескізів вишивок, скомпонованих з писанкових орнаментів). Останні було взято з підготовленого Михайлом Дяченком альбому, про який згадує в праці 1912 року Кость Широцький, котрий, до речі, вчився перед цим в Кам'янці-Подільському. Неопубліковані ескізи за висловом М. Дяченка, «загинули в видавництві «Час»». Анонімний дописувач «Ради» загалом відзначаючи, що «видані «Часом» картки справляють гарне вражіння і безперечно матимуть великий успіх серед публіки» ніби заперечуючи думку попереднього рецензента зауважив, що малюнки на листівках Михайла Дяченка «не мають вартости з етнографічного наукового боку, та, навряд, чи матимуть якусь практичну вартість». Справа в тому, що Михайло Дяченко використав писанкові композиції і перевів їх на канву, значно змінивши. Так, що навіть у ті часи було складно вгадати, що мотиви «взяті з писанок, а не з плахти». Безсумнівно, вище охарактеризована діяльність відбувалася під впливом ініціатив В'ячеслава Розвадовського й, не виключено, що колишній очільник рисувальних класів сприяв згаданим виданням.

У грудні 1911 року, мешкаючи в Кам'янці-Подільському, М. Дяченко взяв участь у художній виставці в Києві. Тогочасний журналіст і український громадський діяч Максим Гехтер, що писав про виставку, назвав його серед «видатніших українських художників». На виставці було представлено картину художника «Полісун – вовчий бог», яку високо оцінила Олена Пчілка у присвяченій виставці статті. На її думку, малюнок Дяченка був «дуже інтересний». «З технічного боку» його «виконано дуже добре». Хоча художник обрав фантастичну тему, але лісового «духа» намальовано таким, яким він «повинен був повстати в простодушній народній думці». Полісуна зображено на околиці зимового лісу серед «голового, обмерзлого листя» таким чином, що спочатку його не помітно. Лише коли придивитися, то «з того химерно-протягнутого й покрученого гілля виникає постать» [Пчілка О. Українська

артистична виставка // Рідний край. 1911. Ч. 28-29. С. 24-30, с. 28]. І, до речі, одразу ж цю картину було придбано. Цього року березневий номер журналу «Женское дело» (Москва), присвячений роковинам Тараса Шевченка, опублікував чотири копії з акварелей М. Дяченка – ілюстрацій до «Катерини» й «Утопленої», «Відьми» та «Тополі».

Займаючи активну проукраїнську позицію з 1909 року, Дяченко збирав і жертвував кошти на спорудження пам'ятника Тарасу Шевченку в Києві. Впродовж 1908–1911 рр. він брав участь у діяльності «другої» Кам'янець-Подільської «Просвіти». Головні її заходи здійснювалася здебільшого для місцевих мешканців. Зокрема, двічі на місяць в будинку Товариства влаштовувалися вечірки з читанням рефератів, співами, музикою та танцями. Дяченко спочатку брав участь у них як художник, оздоблюючи власними творами. Вже у вересні 1908 року була презентована картина на «сюжет з Шевченка». 15 листопада 1908 року на третій сімейно-літературно-вокальній вечірці – намальований пастеллю портрет Стефаніка. На літературно-музичній вечірці 8 березня 1909 року, присвяченій І. Франкові – його «великий і гарно виконаний портрет». У листопаді 1909 року великий портрет Т. Шевченка олійними фарбами, зображення І. Франка, П. Куліша та А. Свидницького (пастеллю) вже на постійній основі прикрашали інтер'єр будинку Подільської «Просвіти». З 1909 року Михайло Дяченко очолював (рік чи півтора [заява 22 листопада 1929]) бібліотеку «Просвіти» і керував (до 1912 року) «художніми» [Особовий листок] («літературно-мистецькими») розвагами в ній [Особовий листок]. У лютому 1910 року залу «Просвіти» на вечорницях прикрашав розмальований ним «у гуцульському стилі» «гарний кіоск», в якому продавалися українські картки та книжки. 15 листопада 1908 року на третій сімейно-літературно-вокальній вечірці «Просвіти» митець зачитав твір Василя Стефаніка «Мати», а упродовж 1909–14 рр. на подібних заходах прозвучало «чимало перекладів (переважно з російської художньої літератури)», підготовлених ним [заява 22 листопада 1929].

В автобіографії від 22 листопада 1929 року написано, що він також опублікував у «Раді» статтю «про «Граматіку русского языка» Бендасюка (1909 р.)» [заява 22 листопада 1929]. Автор «Грамматики русского литературного языка для русских в Галичине, Буковине и Угрии» (Львів, 1909) Семен Бендасюк, був російським шпигуном, одним зі «стовпів» москвофільського руху на території

Галичини [Лозинський М. Сенсаційні арештування серед москвофілів // Рада. 31. 03. 1912. № 74. – С. 1]. Після перегляду випусків «Ради» було знайдено лише одну статтю з таким змістом «"Русск й языкъ" москвофілів», опубліковану 20.10.1911 року [М. Б. Русск й языкъ" москвофілів // Рада. 1911. № 236. С. 4]. Хоча статтю підписано криптонімом М. Б., вважаю, що її автором був саме М. Дяченко. Про те, що автор публікації мешкав на Поділлі свідчать посилання в тексті на дві статті в газеті «Подільнин». Та й Дяченко добре розумівся на граматиці російської мови, оскільки кілька років викладав її в різних навчальних закладах. Не дивно, що його вразили «перли» підручника, за яким на думку москвофілів можна було «вивчитися літературному "русскому языку"». Окремі недолугі вислови було наведено в статті, яка закінчується промовистим висновком: «Може б, побачивши дійсні почуття москвофілів, наші „славнозвістні" діячі повірили б д-ру Ів. Франкові що „всі ми – русофіли", та й не плели таких дурниць, як п. Борей в „Подільнині", що обвинувачує „українофілов" в шпіонажі на користь Австрії. Не такий-то рай в Австрії, щоб дуже вже так туди тягло нас... А Савенко там таки в „Подільнині" писав, що всі болгаро-руссофіли, але разом з тим щирі прихильники „національного егоїзму" і не рахує їм це за вину, бо, мовляв, політика Росії до цього довела їх. Чому ж і нам не мати цього „національного егоїзму"? Від цього ще дуже далеко до зради, до сепаратизму, точнісінько як „галицько-русскому наречію" до російської літературної мови» [М. Б. Русск й языкъ" москвофілів // Рада. 1911. № 236. С. 4]. За погляди, що не співпадали з офіційною позицією російської влади (висловлюючись тогочасною термінологією — «крайніє взгляди»), 1915 року він потрапив під «гласний надзор поліції» [Особова справа робітника установи профосу Дяченка Михайла Михайловича // Державний архів Черкаської області. Арк.].

Окрім названих вище публікацій, впродовж 1910–1912 рр. Михайло Дяченко видав статті в «подільських газетах про кустарну промисловість, Т. Шевченка, огляди з галицького життя» [заява 22 листопада 1929].

1912 року Михайло Дяченко почав працювати на посаді «художника-рисовника» Подільського губернського земства, яку з перервами обіймав до 1917 року. Перерви були обумовлені тим, що його призначали на посади «завідувача земським відділом на Київській виставці 1913 р.» та «помічника завідувача страховою статистикою» в Подільському губернському земстві [заява 22 лис-

топада 1929]. До речі, 1913 року М. Дяченко опублікував об'ємну статтю «Кустарна промисловість на виставці 1913 р. в Києві» (поки що не віднайдена).

Очевидно, під час роботи на посаді земського художника, Михайло Дяченко створив «біля 100 малюнків по Дністру» на замовлення особи «що готувала опис Дністра». Але ця особа загинула на першій світовій війні і малюнки «стали нікому не потрібними» [Лист Ернсту, арк. 38 зв.]. Зокрема, перед 1913 роком він створив картину «Дністер біля Макаровка». Можливо, до того часу відноситься q малюнок, згаданий у датованому 1926 роком списку творів художника – зображення «печі і коптьора» в «с. Нижній» (Бессарабія, очевидно сучасне с. Нижнів) [Дяченко Д. Зарисовка пам'яток мистецтва на Черкащині. *Коротке звітлення ВУАК за 1926 рік*. Київ, 1927, с. 210].

В 1913 р припинився злет Михайла Дяченка як живописця. На мою думку чи не головною причиною цього стала висилка вчителя і покровителя митця, В'ячеслава Розвадовського, як неблагонадійного, до Ташкенту та взагалі несприятлива для проукраїнських діячів атмосфера в Російській імперії. 1913 р. Михайло Михайлович взяв участь у наступній виставці українських художників в Києві. Тут було представлено дві його роботи: «Місячної ночі» та «Дністер біля Макаровка». Одна з них, «Місячної ночі», зазнала нищівної критики Миколи Вороного. Завдячуючи їй, можна побачити, очима критика, одну з живописних робіт художника. Полотно Михайла Дяченка розташовувалися в першій залі. Одна з картин, Дяченка, «Місячної ночі» разом з «Бабусею» Івана Макушенка й викликала негодування автора статті. Він називає їх «lapsus-ами» виставки, що «вносили дисонанс в загальних тон, непоказний, але рівний і доволі витриманий..., псували гармонію, ... ніби кричали, ображаючи естетичний смак». Що ж так вразило критика в цих роботах? Передовсім, відсутність «життя, художньої правди» і наявність «вимушеності і фальші». Поза зображеної на картині М. Дяченка дівчини в сорочці, котра, підвівшись з ліжка, визирала у вікно на місяць, на думку Миколи Вороного, була «така штучна, ненатуральна, що здаєть ся, дівчина ось ось не втримає ся і впаде, а тим часом у всьому тілі і у виразі лица напруження не пізнати» [Вороний, с. 3]. Знайти дану роботу чи її зображення, щоб оцінити об'єктивність суджень, не вдалося. Але після даної виставки Михайло Дяченко вже не фігурував у документах як живописець. Можливо, він не витримав нищівної критики.

1917 року Дяченко виїхав з Кам'янця-Подільського. На жаль, нині віднайдено лишень уривчасті відомості про його діяльність того і більшої частини наступного року. В одній автобіографії він писав про те, що працював у 1917–1918 роках як «помічних контрольного дорожніх робіт в Румунії та Бессарабії» [заява 22 листопада 1929]. В «Особовому листкові», – що працював у «польовому контролі» помічником «контрольного». Очевидно, як і більшість тогочасних чоловіків призовного віку він потрапив у вир Першої світової війни. 1917 року територією тогочасної Румунії та Бессарабії проходив Румунський фронт і перебували війська російської армії. У їхньому складі, очевидно й перебував М. Дяченко, але не військовим. Принаймні в «Особових листках» написано, що у війську він не служив. Після захоплення Бессарабії румунською армією, наприкінці 1918 року М. Дяченко переїхав до Києва [Оповістки // Нова Рада № 228 від 03.12.1918, с. 2].

Таким чином, плідний на творчі здобутки Кам'янець-Подільський період життя М. М. Дяченка тривав близько десятиліття (з 1907 по 1917 рік). За цей час він відзначився як патріотична, проукраїнськи налаштована особистість та художник, який володів різними техніками. Спочатку працюючи та навчаючись в місцевій художній школі, а з 1910 року – працюючи у власній студії він долучився до навчання малярству місцевих мешканців, створив значну кількість живописних і графічних робіт. Зокрема, портретів письменників, ілюстрацій до їхніх творів (найбільше – до віршів Тараса Шевченка), малюнків українських орнаментів.

М. Дяченко був активним учасником і помітною фігурою в просвітницькому русі. Зокрема, його художні роботи прикрашали приміщення другої кам'янецької «Просвіти», рік чи півтора він керував її бібліотекою, три роки – розважальними заходами в ній. За його малюнками було видано значну кількість художніх листівок.

Упродовж 1911 року М. Дяченко був секретарем ради Кам'янець-Подільського «Общества изящных искусств» і вніс значний вклад в організацію в місті виставки місцевих художників, на якій експонувалася значна кількість творів мистця. Того ж року він взяв участь у Першій виставці українських художників у Києві, де був названий серед «видатніших українських художників» та Всеросійському з'їзді художників у Петербурзі. 1913 року – у Другій виставці українських художників у Києві, де твір «Місячної ночі» піддав критиці М. Вороний та завідував земським відділом Київської кустарно-промислової виставки.

Упродовж 1910–1913 рр. Михайло Дяченко опублікував близько десяти статей у подільських газетах та «Раді» на резонансні теми: про пересувні виставки, «Граматику русского литературного языка для русских в Галичине, Буковине и Угрии» Семена Бендасюка, кустарну промисловість, Т. Шевченка, галицьке життя. Також побачили світ тези доповіді на Всеросійському з'їзді художників у Петербурзі (1911) та об'ємна стаття про кустарні вироби на Київській кустарно-промисловій виставці 1913 року.

Про здобутки М. Дяченка на посаді «художника-рисовника» та «помічника завідувача страховою статистикою» Подільського губернського земства, які з перервами обіймав упродовж 1912–1917 років поки що відомостей не віднайдено, окрім того, що він малював краєвиди Дністра та елементи тамтешнього хатнього облаштування. Безперечно, що в цей час він займав активну громадську позицію, про що свідчить факт потрапляння 1915 року під «гласний» нагляд поліції.

УДК 75(477.43)

Алла Ковальчук,
*магістр, завідувач художнього відділу
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника*

Історичні передумови виникнення мистецького осередку та художньо-педагогічної школи на Поділлі

Ключові слова: *культура, мистецтво, живопис, портрет, мистецькі традиції.*

Українська художня культура історично тривалий час була досить однорідною та інтегрованою щодо своїх фольклорних основ. Колективістсько-варіативні принципи мали конструктивне значення навіть у тих видах і жанрах мистецтва, які в основі фольклорними не були. Це – народний іконопис, народна картина, які протягом XVIII та XIX ст. зазнали відчутної фольклоризації. Так зване високе, вчено-артистичне або професіональне мистецтво (мається на увазі лише образотворче мистецтво) аж до початку XX ст. не мало такої укоріненості й сили, як традиційна народна культура. Вплив цього мистецтва на культурні процеси хоча й

існував, проте був недостатньо відчутний і не міг конкурувати з впливом народного мистецтва. Однак останнє, щоб не занепасти, залишитися живим, мало розвиватися.

Українське мистецтво є частиною світової художньої культури. Початок його збігся з добою середньовіччя, коли від XIV століття формується українська народність, а передісторія сягає мистецтва Київської Русі.

Успадкувавши від давньоруського мистецтва канони і засоби образотворчої мови, український живопис XIV–XVI ст. разом з тим узяв від нього і дещо важливіше – відчуття духовної наповненості та відгук на явища реального життя. Виконуючи соціальні замовлення, живопис розвивався на всіх тогочасних землях України, зокрема в Галичині, на Волині, Лівобережжі, хоч і не всюди його пам'ятки збереглися до сьогодні. Визначними художніми центрами були Львів і Київ. У XVII–XVIII ст., крім іконопису, в українському мистецтві починають розвиватися й інші жанри: історичний, батальний, пейзажний, побутовий. Особливого розвитку набуває портрет. Друга половина XVII–XVIII ст. характерна своєрідним переплавленням на місцевій основі європейських стилів Ренесансу і бароко. Тут, зокрема, виняткову роль відіграли ідеї патріотичного піднесення, що панували в країні і плідно позначилися на демократизації українського мистецтва. Утворився так званий стиль «козацького бароко», в межах якого виникло чимало творів, що мають всесвітнє значення.

На розвиток українського живопису в XIX ст. великий вплив здійснювала Петербурзька Академія. Але хоча майстри нового часу в своєму навчанні і творчості спиралися на досягнення Петербурзької та західноєвропейських академій, засвоїти їхній досвід, очевидно, не вдалося б так природно, якби за плечима цих майстрів не стояли згадані здобутки вітчизняної школи, здобутки, що так яскраво й переконливо втілилися у творах і наших земляків.

Другій половині XIX – початку XX ст. характерна консолідація художніх сил країни в осередках, що мали свої давні історичні й мистецькі традиції. Передусім це Київ і Харків, потім Одеса з її Товариством південноросійських художників. Окремо стояли Львів і Ужгород, що перебували у складі Австро-Угорської держави.

Помітно сприяло розвитку мистецтва на Україні відкриття спеціальних художніх навчальних закладів, у першу чергу Київського художнього інституту. Від дня свого заснування він почав